

ANDREA RADOŠEVIĆ

**ZBIRKA SENTENCIJA IZ *PETRISOVA* I *GRŠKOVIĆEVA*
ZBORNIKA U KONTEKSTU HRVATSKOGLAGOLJSKE
REFLEKSIVNE PROZE**

Andrea Radošević
Staroslavenski institut
Demetrova 11
HR 10000 Zagreb
aradosevic@stin.hr

UDK: 811.163.42"16"
003:811.163.42"16"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2021-08-02

U radu se analizira kratka zbirka sentencija iz dvaju hrvatskoglagoljskih zbornika: *Petrisova* i *Grškovićeve*. Zbirka se većim dijelom sastoji od citata i parafraza biblijskih mudrosnih knjiga (Mudre izreke, Propovjednik, Knjiga Sirahova). Usporedbom dvaju prijepisa Zbirke iz navedenih zbornika s hrvatskoglagoljskim brevijarima utvrđuju se sličnosti i razlike u pristupu biblijskim citatima. Na više se primjera pronalaze potvrde slobodnoga odnosa prema prepisivanom tekstu, pogotovo u kompilaciji iz 16. stoljeća. Sličnosti između citata u Zbirci i nekim brevijarima, a koje ne nalazimo ni u *Septuaginti*, ni *Vulgati*, ni u parimejnicima, upućuju na mogućnost zagledanja u glagoljske brevijare tijekom prepisivanja Zbirke. Rad pridonosi poznavanju hrvatske srednjovjekovne refleksivne proze.

Cljučne riječi: srednjovjekovna refleksivna proza, mudrosne knjige, zbirka sentencija, *Petrisov zbornik*, *Grškovićeve zbornik*

Uvod

Glagoljašku lektiru između ostalog sačinjavali su razni religiozno-didaktični tekstovi namijenjeni ponajprije poduci duhovnoga podmlatka, ali i pastve općenito.¹ Služili su podučavanju ispravnome životu usklađenu s temeljnim kršćanskim vrijednostima, a svoj najsazetiji oblik takva su učenja imala u izrekama i sentencijama unesenima iz *Biblije*, istaknutih antičkih i srednjovjekovnih autoriteta. Zbirke izreka i moralnih sentencija u srednjem vijeku nalazimo u raznim oblicima: prepisivane su zasebno i u manjim

¹ E. HERCIGONJA, 1975; D. FALIŠEVAC, 1980. Navedimo samo nekoliko primjera refleksivne proze: *Cvijet kreposti*, *Lucidar*, *Fiziolog*.

cjelinama, u sklopu vježbi prevođenja/prepisivanja, u svrhu podučavanja i sl.² Taylor ih opisuje kao tekst koji iznosi prijedloge ponašanja, izrečene u kratkim parataktično oblikovanim rečenicama.³ Glavne su im karakteristike kratkoća, laka pamtljivost, jednostavna struktura i figurativan jezik,⁴ dok njihova najveća snaga leži u moći uvjeravanja i autoritativnoj istini. Opisujući mudrosne forme (tzv. *wisdom forms*) Taylor govori kako izreka i egzemplum predstavljaju krajnje stupnjeve narativnoga, pri čemu egzempl naziva najrazvijenijom mudrosnom formom.⁵ Dok u izrekama narativnost u potpunosti izostaje, egzempl u značenju kratke poučne priče sadrži najveći stupanj narativnosti.⁶ Od 13. st. zbirka sentencija, uz zbirke egzempl, razne florilegije i slično, počinje se upotrebljavati kao referentna zbirka za propovjednike.⁷

Zasad je poznat relativno malen broj glagoljaških refleksivnih tekstova sastavljenih većinom od moralnih izreka i sentencija.⁸ U užu skupinu hrvatskoglagoljskih djela koja Hercigonja naziva svjetovnim moralizatorsko-didaktičnim spisima,⁹ tj. "moralističkim sentencijama, poukama i savjetima očevih sinu za ponašanje u životu" uvršteni su *Nauk sinu Vičerdovu*,¹⁰ *Knjige Kata mudroga* te kratka zbirka moralnih sentencija.¹¹ Vrijedi spomenuti kako su sva tri teksta sačuvana u *Petrisovu*, a dva u *Grškovićeve zborniku*.¹² Moralne sentencije i pouke za dobar život čine bitan dio teksta *Riči od nauka svetih otac* sačuvana u *Ivančićeve* i *Petrisovu zborniku*,¹³ ali i *Cvijeta kreposti* nastala

² R. L. HARRIS, 2019, 10.

³ B. TAYLOR, 1992, 19.

⁴ B. TAYLOR, 1992, 21.

⁵ B. TAYLOR, 1992, 21. "The sermon exemplum, with its continual recourse to the miraculous tends in the other direction, toward the benevolent example, the narrative which fulfills its *sententia*, revealing it as narrative result. This rhetorical propensity of the public exemplum is simultaneously thematic, an insistence on the inherent disorder of the historical world it addresses."

⁶ Gradaciju od maksima do egzempl opisuje Ford u radu o egzemplarnim formama u djelu *Disciplina clericalis*. (G. FORD, 2015, 28–29)

⁷ B. TAYLOR, 1992, 33.

⁸ J. REINHART, 2012, 222.

⁹ E. HERCIGONJA, 1975, 393.

¹⁰ Iako postoje slični tekstovi u talijanskoj književnosti (npr. sjevernotalijanski tekst *Insegnamenti a Guglielmo*), Reinhart je pokazao kako bi *Nauk sinu Vičerdovu* mogao biti čak izvorno hrvatski te da je krajem 14. ili početkom 16. stoljeća nastao u Istri. J. REINHART, 2012, 213–214; 222–223.

¹¹ R. HAZELTON, 1957, 161–163; E. HERCIGONJA, 1975, 393–394.

¹² U tim dvama glagoljskim zbornicima sačuvano je ukupno čak 13 paralelnih tekstova što ni u kojem slučaju nije zanemariv podatak. (J. REINHART, 2012; A. RADOŠEVIĆ, 2017)

¹³ V. ŠTEFANIĆ, 1960, 367–368.

prema traktatu *Fiore de virtù* (između 1310. i 1323. godine) bolonjskoga notara Tomassa Gozzadinija čiji je prijevod sačuvan u čak pet glagoljskih zbornika: *Vinodolskom*, *Petrisovu*, *Ljubljanskom*, *Tkonskom* i *Grškovićeve*, zatim u ćirilichnom dubrovačkom rukopisu *Libro od mnozijek razloga* (1520.) i prijevodu bosanskoga franjevca Pavla Posilovića pod nazivom *Cviet kriposti duhovni i tilesnie prikoristan svakomu virnomu karstianinu koi ga šti često* (1647., 1701.), te na kraju u latiničnom izdanju *Cvijet od kriposti prikoristan dječici i svakomu vjernomu krstjaninu koji ga uzbude štiti često* iz 1712. i 1756. bokokotorskoga vlastelina Krsta Mazarovića.¹⁴ Moralna poduka u tom je tekstu "posredovana diskurzivnim tehnikama poput sentencija, kontrasta, refleksija, tumačenja, izlaganja, prijekora."¹⁵ Za razliku od *Cvijeta krepsti* u kojem se izreke i sentencije pojavljuju u sklopu tumačenja određenog pojma te u kojem većina kapitula počinje tvrdnjama srednjovjekovnih autoriteta (*Ot mira piše s(ve)ti Avgustin*, *Piše s(ve)ti Toma da gnev*, *Ot ljubve bližik piše prorok*), u kratkoj zbirci koja je tema ovoga rada citati i njihove parafraze nižu se jedan za drugim, no oni nisu u tolikoj mjeri tematski povezani kao oni u *Cvijetu krepsti*. Dio Zbirke u kojima se nižu savjeti za ispravan kršćanski život na formalnoj razini može se usporediti s glagoljskim tekstom *Riči od nauka s(ve)tiħ o(ta)c: Ne gledaj' tvoih̃ dobrot̃ . ni zledi družih̃' . Biži d'ružbu družih̃ ako ni za potribu (...)* *Biži v'se čedi to e(ts̃) tačad̃ – ot v'sakoga huda hojen'ê ot'vratı tvoe tilo*, Ivančičev zbornik, 176v–177r.

Iako *Priča o premudrom Akiru* sadržava moralnih pouka, izreka i aforizama, i to u svojstvu "važnoga diskurzivnog i pedagoškog sredstva",¹⁶ riječ je ipak ponajprije o srednjovjekovnom romanu.¹⁷ Naime, u srednjem vijeku nije bila rijetkost pronaći primjere intenziviranja moralne pouke na način da se,

¹⁴ Više o hrvatskim prijevodima i izdanjima *Cvijeta krepsti* vidi u A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020, 61–73. U tome traktatu nalazi se mnoštvo citata antičkih autora, ali i navoda iz Biblije, između ostalog i mudrosnih knjiga. P. Knezović govori o ukupno 66 citiranih pisaca (zajedno sa Svetim pismom) i 629 izreka, dok A. Zaradija Kiš i M. Šimić navode bestijarska izvorišta teksta te arapske izvore mudroslovlja. Ispred imena autora u tome se traktatu nerijetko pojavljuje epitet mudri: *mudri Platoñ, mudri Tulio, mudri Sokrates, mudri Tolomei, mudri Omer* i sl. Vidi P. KNEZOVIĆ, 2001; A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020, 18. U *Cvijetu krepsti* vrline i mane razmatraju se, i to prema *Summi* sv. Tome Akvinskoga, na "pamtljivim sentencijama istaknutih antičkih i srednjovjekovnih autoriteta te na životinjskim predodžbama ljudske naravi (...) po načelu kontrasta raspravlja o mudrosti i mahnitosti, pravdi i nepravdi, iskrenosti i laži, vjernosti i lukavosti, o taštini, uzdržljivosti i neumjerenosti, čednosti i požudi, te o umjerenosti." (D. GRMAČA, 2020, 38)

¹⁵ D. GRMAČA, 2020, 38.

¹⁶ D. GRMAČA, 2020, 39.

¹⁷ V. BADURINA STIPČEVIĆ, 2015.

primjerice u narativne i refleksivne tekstove, unose citati iz biblijskih mudrosnih knjiga koje karakterizira jezgrovito izražavanje, poučni nagovori i česte antiteze.¹⁸

Ovaj rad posvećen je kratkoj zbirci moralnih sentencija koju Hercigonja naziva malom zbirkom moralističke aforistike. Riječ je o tekstu koji se u starijem *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine (dalje CPet, f. 238–239) pojavljuje kao zasebno štivo, a u *Grškovićeve zborniku* iz 16. st. (dalje CGrš, f. 188r–189r) kao drugi dio kompilacije (sermona) čiji se prvi dio odnosi dva Pseudo-Bernardova poglavlja.¹⁹

Hrvatskoglagoljska kratka zbirka moralnih sentencija

Zbirka moralnih sentencija koja je sačuvana u dvama glagoljskim rukopisima (CGrš, CPet) većinom se sastoji od prijevoda i parafraza biblijskih mudrosnih knjiga, točnije tekstova koje se u srednjem vijeku smatralo Salomonovim knjigama: Mudrih izreka, Propovjednika i Pjesme nad Pjesmama te Knjige Mudrosti i Siraha.²⁰ Danas istraživači rjeđe u taj korpus uvrstavaju Pjesmu nad pjesmama.²¹ Izuzev navoda i parafraza citata iz mudrosnih knjiga, zbirka sadržava nekoliko citata iz ostalih dijelova Staroga i Novoga zavjeta.

Za razliku od nekih drugih biblijskih knjiga (poput Knjige Postanka, Psalama, poslanica Pavla apostola), one mudrosne nisu toliko često bile predmetom komentara crkvenih otaca. Njihova zamašnija egzegeza pojavljuje se, naime, tek u karolinško doba, a do toga razdoblja tumačile su se većinom u komentarima cjelokupnoga Svetoga Pisma.²² Među najranije komentare tako ubrajamo Jeronimov komentar Propovjednika, zatim tumačenje Mudrih izreka iz pera Bede Časnoga, potom Rabana Maura koji tumači Knjigu mudrosti i Siraha, zatim one genovskoga biskupa Salonijusa, Honoriusa Augustodunensisa, Bonaventure, dominikanskih autora i dr.²³ Hugo iz St. Chera smatra kako su Mudre izreke, sa svojim savjetima o vrlinama i dobrom ponašanju (aktivnom životu općenito), bliske moralnoj filozofiji. Prijelaz prema kontemplativnom životu nalazi u

¹⁸ V. BADURINA STIPČEVIĆ, 2013, 3; 2015, 381; F. MAXINER, 1885, 91; A. RADOŠEVIĆ, 2017.

¹⁹ A. RADOŠEVIĆ, 2017.

²⁰ G. DAHAN, 2020, 429. J. Reinhart piše kako mudrosna književnost u grčkom Starom zavjetu obuhvaća Mudre izreke, Knjigu mudrosti, Joba, Siraha i dijelove Psalama, Tobita i Baruha. Na latinskom u tu su književnost uključene Mudre izreke, Knjiga Mudrosti, Knjiga Sirahova i Pjesma nad Pjesmama. (J. REINAHRT, 1985, 79)

²¹ G. DAHAN, 2020, 429.

²² G. DAHAN, 2020, 430. Tako primjerice u Augustinovu djelu *Scripta Sanctorum* nalazimo tumačenja dijela knjiga *De proverbis*, *De Ecclesiastico*, *De libro sapientiae*.

²³ G. DAHAN, 2020, 430.

učenjima o preziranju materijalnih stvari kojima obiluje Propovjednik, a čisti kontemplativni život u Pjesmi nad pjesmama.²⁴ Neki pak autori, poput Jeronima, mišljenja su kako su Mudre izreke upućene djeci (početnicima), Propovjednik čovjeku na pragu odrastanja, a Pjesma nad Pjesmama savršenom čovjeku.²⁵

Zbirka moralnih sentencija većinom sadržava starozavjetne izreke kojima se prenose savjeti o mudrom životu (strpljivost, pribranost, umjerenost) kako bi se izbjegla ludost, odnosno bezbožnost: *manen človek naglo pustiv gniv, mudar že rasmotriv; budi skor slišati a kasan odgovoriti; sin mudar veselit oca, a sin manen pečal materi svoei*. U njima su sadržane upute u vođenje ispravnoga odnosa prema Bogu i bližnjemu te očinske opomene koje uključuju čuvanje od oholosti, taštine, opijanja, prejedanja i drugih tjelesnih užitaka. Veći dio sentencija pojavljuje se u obliku apela, opomena te upozorenja i zapovijedi čija se učestalost povećava na kraju teksta u kojima parafrazirane i skraćene mudre izreke poprimaju zapovjedni ton: *ne dai po voli misli svoei, ne pit vina mnogo, vazda razmisli konac*.

Iako se u kratkoj Zbirci sentencije ne navode ni abecednim redom ni prema njihovu biblijskom redosljedu, steže se dojam kako nisu samo nasumično ispisane. Slično kao i u *Nauku sinu Vičerdovu* mogle bi se izdvojiti neke kraće tematske cjeline.²⁶ Na početku Zbirke većinom se pojavljuju prijevodi starozavjetnih citata iz tzv. mudrosnih knjiga, a prema kraju su učestalije parafraze.

Struktura zbirke: Zbirka počinje kratkom cjelinom u kojoj se veliča opći pojam mudrosti prema sebi i bližnjima. Potom dolazi cjelina u kojoj se opisuje ispravan odnos prema Bogu. Jedino u CPet slijedi citat koji potiče na refleksiju o našem ponašanju evociranjem pojma pravednika i grešnika: *Ako pravadni edva spaset se, a grešnik' kadê êvit'se*. Naime, u mudrosnim knjigama (Mudrim izrekama, Knjizi mudrosti i Sirahu) nepravednik/bezumnik suprotstavljen je pravedniku, tj. "oni koji su vjerni zakonu su mudri, pobožni i sretni, a oni koji nisu su bezumni, ludi, bezbožni i nesretni".²⁷ Takvim aluzijama o nesigurnosti čak i onih koji izvršavaju zapovijedi naglašava se koliko su grešnici daleko od bilo kakva spasenja. Nakon toga općenite tvrdnje izmjenjuju se sa savjetima upućenima recipijentu u drugome licu. Neke upute (npr. *Manen čl(ovê)k naglo pustit' gniv, mudar že rasmotriv*) stupaju u izravnu vezu s navodima iz Pavlove

²⁴ G. DAHAN, 2020, 440.

²⁵ G. DAHAN, 2020, 439.

²⁶ Taj tekst Reinhart je podijelio na 20 cjelina u kojima se iznose savjeti i opomene. (J. REINHART, 2012)

²⁷ I. MILIČIĆ, 1999, 61.

poslanice Galaćanima koja u kompilaciji u CGrš povezuje Zbirku i Pseudo-Bernardov tekst: *ne podobaet nam prěti se krotkim i trplivim biti vsagda to e ne lûbiti suetnih' vika sego ni gizde ni pohoti tela ni nenanvisti ni protivćin meû bratiû*, 188r. U drugom se dijelu Zbirke antitetičkim rečenicama opreka mudrost/ludost konkretizira suprotstavljanjem skrbi/veselja, posluha/neposluha, gnjeva/smirenosti: *Mudri sveta poslušati' i nori ga otmetaet'*; *Pokarai mudra, vzlubit te, a nori vznenavidit te, dai mudru krivinu i mudri budet, skaži nemu pravdu i vzlubit te*. Upravo se takvim suprotstavljanjem *mudrog i norog* ili *manenog, vjernog i lažljivog*, primatelj potiče da odabere stranu mudrog koji sluša Božje zapovijedi. Nakon poznatoga iskaza koji nalazimo i u drugim proznim tekstovima o strahu gospodnjem kao začelu mudrosti slijedi dio s konkretnim uputama koje predstavljaju parafraze uglavnom biblijskih citata. I dok u CPet svaka uputa sadržava zapovijed i opis posljedice izostane li njezino izvršavanje, u CGrš nalazimo više skraćениh uputa povezanih anaforam te pretvorenih u zapovijedi, opomene i upozorenja. Iako su te naredbe inspirirane starozavjetnim knjigama, one ne predstavljaju prijevode nego slobodne parafraze najčešće nekoliko redaka pojedine mudrosne knjige. Npr. savjet: *Ne hodi po gradu frae ili migae da ne budeš posmiēn* mogao bi se protumačiti kao parafraza Izr 10,9–10: *iže hoditъ priproč' ta hoditъ upvanē a iže krivitъ putъ svoi hoditъ ēvlenъ budetъ migaetъ že okomъ lastnē i zbiraetъ m(u)žemъ s'krbъ a oblicue ne obinue smēraet' i*, Vt5 176a.²⁸ Parafraze u završnom dijelu predstavljaju zapravo sažete savjete, paradigme za dobar život, čija je pouka intenzivirana unosom imperativnih forma (*budi, nemoj*) i priloga *vazda/nigdar* (*vazda razmisli konac*). Riječ je o onome što Lućin u *Dobrim naucima*, Marulićevoj pučkoj propovijedi u stihovima, naziva snažnom nagovornom impostacijom koja se očituje u čestom neposrednom obraćanju primateljima, koje prate imperativi, afektivni uzvici i dr.²⁹ Na određenoj bi se razini Zbirka doista mogla usporediti s navedenim Marulićevim djelom,³⁰ u kojem se nižu stihovane upute za dobar život: *Ne bud lin ali gluh, ča t' vele, obsluži / Vazda sveti posluh s vesel'jem uzdarži (...)* *Poštuj starišine koliko s' uzmožan / I ostale ine, svim budi podložan (...)* *Ki se boga boje, tašćine sve tlače / Put svoju ne goje u grih se ne slače / Blažen človik komu podan je božji strah / U svem dilu svomu pomišlja da je prah / Pusti svoje volje, tarpi cića boga / Još dušu t' nevolje, da plaća je mnoga.*³¹

²⁸ V. ČERMÁK, 2001, 160.

²⁹ B. LUĆIN, 1999, 67.

³⁰ B. LUĆIN, 1999, 66–67.

³¹ M. MARULIĆ, 86–87.

Pitanje izvornosti Zbirke sentencija

U Zbirci, pogotovo u verziji u CGrš, oslikavaju se glagoljaški postupci spajanja i mijenjanja već poznatih tekstova. Riječ je o onome što se zove fluidnost, odnosno *mouvance*, i što još jednom potvrđuje aktivnost unutar tzv. glagoljaške zajednice³² gdje pisari/kompilatori/prevoditelji dijele sličnu lektiru čije poznavanje pokazuju na razne načine: bilješkama na marginama, upućivanjem na drugu knjigu koja sadrži isti ili sličan tekst, koje zamjenjuje prevođenje/prepisivanje pojedinog teksta i dr.³³ Otvorenost forme³⁴ vidi se u slobodnom preuzimanju citata, djelomice i/ili u cijelosti, njihovu kraćenju, izmjeni pojedinih riječi, grafičkom oblikovanju teksta, položaju koji tekst zauzima u rukopisu i dr. Pomnim čitanjem utvrđeno je kako postoji više formalnih i sadržajnih sličnosti između Zbirke i nekoliko glagoljskih tekstova.³⁵

Prvo, adresiranje sinu tijekom iznošenja savjeta za dobar život, za što potvrdu nalazimo u posljednjem retku Zbirke u CPet (*Ne budi sinu opiêvac' ni lûbodêinik'*) predstavlja stalno mjesto u gnomičnim tekstovima:³⁶ od mudrosnih biblijskih knjiga, *Disticha Catonis* (*Pišu se knjige sinu Katovu ne tuliko sinu da vsakomu č(lovê)ku ki ga hoêe poslušati i razumiti*, CPet, 86r), *Nauka sinu Vičerdovu* (*Dragi sinu govori ti Vičerd' koliko ti e biti mudru brumnu i počtenu*, CGrš, 130v), *Priči o premudrom Akiru* (*Sinu moi Anadane*) i dr. Takvo adresiranje Čermák nalazi čak i u prijevodima pojedinih citata iz brevijarskih čitanja Mudrih izreka, za što potvrdu ne nalazi ni u *Vulgati*, ni u *Septuaginti* ni u latinskim brevijarima, ali zato nalazi u parimejnim izvorima: "U knjigama proroka piše: *tako glagolety gospod̄* za grčko: *Táde léγει κύριος*, a u Proverbia postoji zaviv: *sine* koji odgovora grč. *vié*, što ni u biblijskom tekstu ni u latinskom brevijaru nije potvrđeno."³⁷ Također, ne smije se isključiti mogućnost utjecaja didaktičnih tekstova, koji su se između ostaloga sastojali od navoda iz mudrosnih knjiga, ali i samih biblijskih čitanja koja sadržavaju slična adresiranja (npr. *Knjiga Sirahova*), na prijevode onih citata u kojima se ona izvorno ne pojavljuju.

³² O tome vidi više u A. RADOŠEVIĆ, 2017; A. RADOŠEVIĆ – M.-A. DÜRRIGL, 2020.

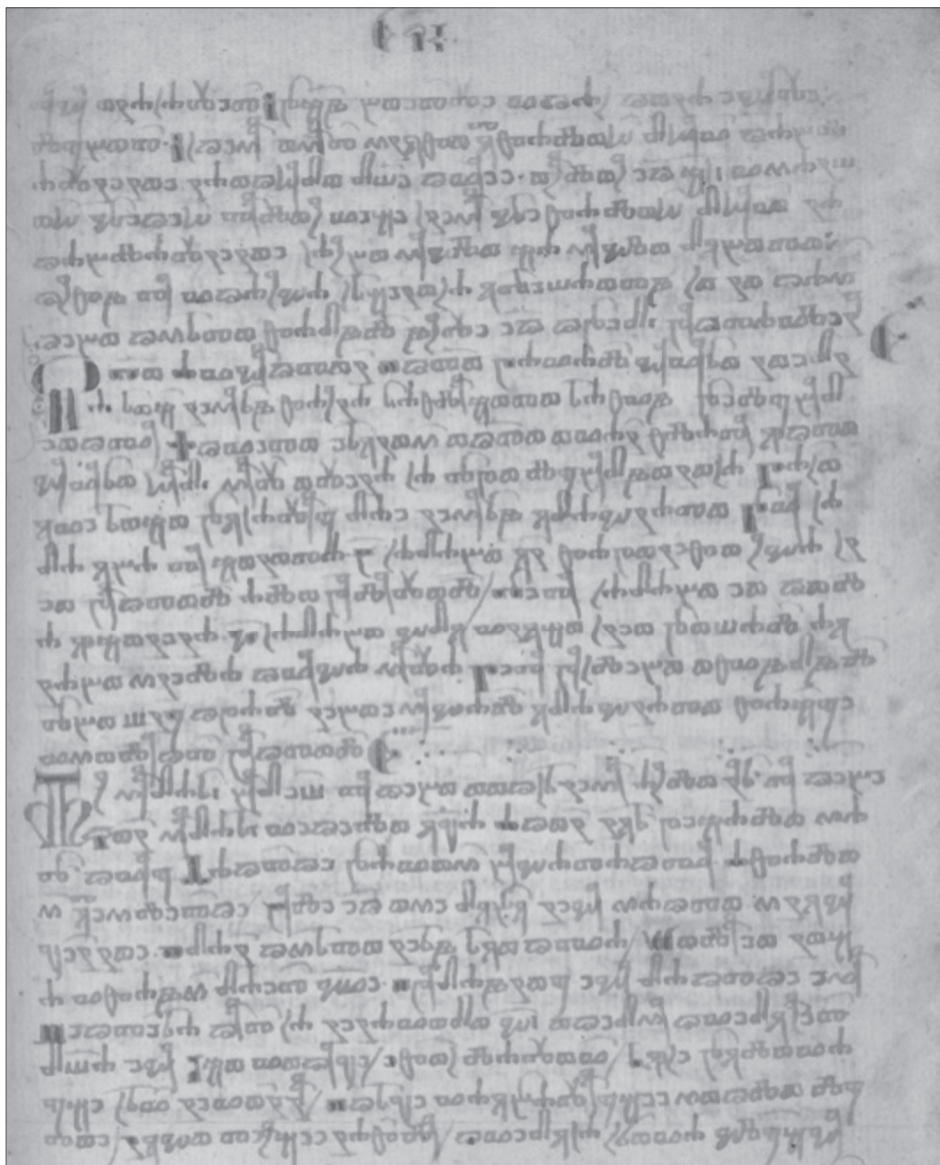
³³ A. RADOŠEVIĆ, 2017.

³⁴ Vidi M.-A. DÜRRIGL, 2010.

³⁵ U ovom radu pomnim čitanjem nastojali smo utvrditi glagoljašku lektiru kojom je kompilator/pisar Zbirke mogao biti nadahnut tijekom stvaranja/prepisivanja teksta. Uzimajući u obzir važnost pamćenja (*ars memorativa*) u srednjem vijeku cilj je bio usporedbom s hrvatskoglagoljskim brevijarima, tj. liturgijskim knjigama u kojima je sačuvan znatan dio čitanja iz mudrosnih knjiga, utvrditi je li kompilator/pisar u stvaranju teksta bio pod izravnim/neizravnim utjecajem i glagoljskih liturgijskih knjiga. Stoga smo zbirku usporedili s više srednjovjekovnih tekstova te s hrvatskoglagoljskim brevijarima.

³⁶ B. TAYLOR, 1992, 25.

³⁷ V. ČERMÁK, 2004, 151. Prema V. BADURINA STIPČEVIĆ, 2019, 157.

Sl. 1. Početak Zbirke sentencija u Petrisovu zborniku (izvor: NSK, sign. 4001, 238r.)

Drugo, u Zbirci i *Priči o premudrom Akiru* nalazimo iste kraće cjeline sastavljene od nekoliko izreka i njihovih parafraza u kojima se iznose savjeti: *Začelo premudrosti strah 'gospodan. V tom 'budi skor slišati, a kasan 'otgovoriti*

Trpeliv' v gnivi, CGrš 188v; *Prvo načelo prêmudrosti est' strah' g(ospodь)нъ*. *Po tom' budi skor slišati A kasan' govoriti u gnevê trpêliv'*, CPet 96v, čime počinje prvo Akirovo obraćanje Anadanu.³⁸ Nakon prvoga navoda iz Sir 1,14 slijedi drugi koji pripada Sir 5,11, no u takvom parafraziranom obliku ne nalazimo ga ni u jednom od četiri glagoljska brevijara u kojima je navedeno čitanje nastalo prema *Septuaginti* (Γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου ἀπόκρισιν): *budi skorъ v slišani svoemъ i dlъgotr'pênimъ provečavai otvêтъ*, Vb1 238c, Vb2, 248a, Vb3 294b, VO 375d. Na temelju toga pretpostavljamo kako su sintagme u oba zbornika nastale prema dosad neutvrđenom tekstu.

Treće, nekoliko grafičkih simbola u CPet koji označavaju početak nove tematske cjeline daju naslutiti kako je u tekstu prema kojem je nastala Zbirka postojalo više cjelina odvojenih istim ili sličnim simbolima, odnosno da je taj prvotni tekst bio ipak dulji te da je možda čak nastao prema nekoj vrsti florilegija.

Četvrto, pojedine tematske sličnosti s drugim tekstovima upućuju kako je kompilator/pisar pri sastavljanju zbirke mogao biti dijelom nadahnut tzv. glagoljaškom lektinom. Krajnja opomena o izbjegavanju *prelûbodeistva* (*Ne budi sinu opiêvac' ni lûbodêinik' da ne obničaš' zač' ki obniča v poruganii budê*, 239r) kojom završava Zbirka u CPet, a u kojoj se kvalificiraju dva tipa grešnika (preljubnik i pijanica), može biti dovedena u vezu s *Prenjem Duše i Misli* u kojoj duša upozorava misao da se kloni *proklete superbije, navlasitio grjeha nečistoga ptenoga, to jest pretužno ljubodjejanije. I kaže da govori sveti Pavao da nijedan ljubodjejnika nema pričastija ni djela u cesarstvu božjem*,³⁹ ali i s kratkim tekstom o *prelûbodeistvu* koji u CPet izravno prethodi Zbirci: *S(ve)ti Avgustin' i s(ve)ti Paval' govori niedna rič ne morê zakona razlučiti razvê prelûbodeistvo. A sveti Eronim' i s(ve)ti Ivan' Zlatousti govori hud muž i žena ka trpiu lûbodêinika. Paki ove riči prokažuû da e ne morê odagnati. Prvo kada oba to činita .b.(=2) kada bi on za pinezi kog k nei pustil ali položil. Treto kada bi ei sila učinena .g. (=4) kada bi gdo v noči k nei prišal a ona bi mnela svoga muža. Peto pokle bi ozvêdêl tr bi š nû spal' ne bi e mogal odagnati zač û e v milost pustil*, 238r.

Nadahnutost navedenim *Prenjem* u CPet očituje se i umetanjem digresije kojom se prekida nizanje uputa: *A poiti e duši na pakal' tužno tre nevolno svoje grehi na sebi žalostno nesući*, 238v. Spominjanje duše u CPet u objašnjenju savjeta (*Ne dai povolstva misli tvoei da ne budê zla d(u)ši tvoei*, 238v) također

³⁸ V. BADURINA STIPČEVIĆ, 2015, 388–389. Pretpostavlja se da je ovaj kratak isječak koji se "u istom obliku pojavljuje kao dio narativne proze (*Priča o premudrom Akiru*), dio refleksivnog teksta (*Kapitul*), ali i kao dio zbirke sentencija (*Petrisov zbornik*) vjerojatno potjecao iz nekog srednjovjekovnog florilegija. (A. RADOŠEVIĆ, 2017)

³⁹ *Hrvatska srednjovjekovna proza*, 2013, 268.

je bliska Prenju u kojem misao savjetuje dušu: *A ti mudra i plemenita jesi zač si od mudrosti učinjena. A dana jesi telu da š njim živeš i da ti telom vladaš a da ne daš telu povolstva.*⁴⁰ A na drugome mjestu stoji: *Zato, prosim te moja duše, čuvaj se moja duše od zla promišljenja, jere ti znaš da vsaki grijeh prija ima promišljenje nego učinjenje.*⁴¹ Osim toga, i redosljed kojim se na kraju Zbirke navode zapovijedi (*Ne pii vina mnogo da tē ne povrati v norost. Ne jii vele krat va dne da vpadēš v bēteg', 239r*) podsjeća na Prenje u kojem stoji: *braćo ne opijajte se vinom zač v njem je vsaki blud i vsaka nečistota. Gdje su velika pitja i jedenja, tamo su i velika ljubodjeanija. Ako se vzdržiš od toga i oholosti možeš priti u kraljevstvo.*⁴² Druga uputa također bi mogla biti nadahnuta posljednjim dijelom sedme glave Knjige Sirahove o umjerenosti, a na temelju koje je oblikovana parafraza: *noli avidus esse in omni epulatione et non te effundas super omnem escam in multis enim escis erit infirmitas et aplestia adpropinquabit usque ad cholera* (Sir 37,32–33).

Dok u *Prenju* misao upućuje dušu kako da ponovo uđe u "dvori nebeske", u zbirci se motiv ulaska u kraljevstvo nebesko pojavljuje u sklopu krajnje opomene: *Ne zatavarai dvori tvoih' pred' ubogim' da gospodin' B(og) tebi ne zatvori vrat raiskih', CGrš 189r; Ne zatvori dvori tvoih' pred ubogimi da ne zatvori B(og) dvori svoih' pred tobu, CPet 239r.* Za razliku od duše koja se pokušava vratiti u dvori nebeske, primatelju Zbirke iznosi se više savjeta i zapovijedi kako izbjeći mogućnost ostajanja izvan vrata i Božjega milosrđa.

Peto, različit položaj zbirke unutar dvaju rukopisa pokazatelj je *mouvancea* glagoljaških tekstova. Naime, kompilator *Kapitula* u želji da u CGrš od dvaju tekstova (Pseudo-Bernardova traktata i Zbirke) oblikuje sermon umjesto propovjednog egzemplja za svoj je treći dio odabrao zbirku sentencija u kojoj se konkretiziraju i sintetiziraju tvrdnje o mudrom životu. Takav izbor ne bi nas trebao suviše iznenaditi s obzirom na to da propovjedni egzemplj⁴³ i izreke dijele dva prepoznatljiva obilježja (persuazivnost i didaktičnost). Umjesto unosa nekoliko egzemplja kojima bi moglo biti obuhvaćeno svega nekoliko tema, kompilator ove propovijedi tvrdnju o mudrom životu obradio je posegnuvši za tekstom koji sadrži niz sentencija sastavljenih od sintetiziranih životnih iskustava. Naime, odabirom nekoliko egzemplja ne bi se uspjele obuhvatiti sve životne situacije čije poznavanje omogućuje mudar život. S obzirom na to da je riječ o relativno kratkoj kompilaciji

⁴⁰ *Hrvatska srednjovjekovna proza*, 2013, 269.

⁴¹ *Hrvatska srednjovjekovna proza*, 2013, 267.

⁴² *Hrvatska srednjovjekovna proza*, 2013, 269.

⁴³ Riječ je o kratkim narativnim tekstovima kojima se oprimjerivala određena pouka (sentencija) s ciljem da se i onima najskromnijega obrazovanja približe crkvena učenja.

propovijedi, kako bi se koliko-toliko sačuvala njezina struktura i središnja tematika, dodani tekst kojim se oprimjeruju općenite tvrdnje nije smio premašiti duljinu osnovnoga teksta, pogotovo stoga što je usmeni karakter hrvatskologoljskih tekstova često uvjetovao odabir lako pamtljivih i kratkih književnih formi. Tako se poruka teksta nije zadržala na općenitim razmatranjima o veličini i važnosti mudrosti, nego se spustila na nižu razinu, a to je njezino oprimjerivanje. Mudrost kao opreku ludosti⁴⁴ trebalo je stoga u određenoj mjeri prizemljiti iznošenjem konkretnih primjera. Stavljanje naglaska na djelomičnu konkretizaciju mudrosti, zapravo je pozivanje publike da svakodnevnim razmišljanjem o mudrom životu razviju sposobnost razlučivanja dobra i zla. Takav postupak u kojem se ogleda skrb oko mogućnosti recepcije potencijalnih primatelja djelomice je sličan onome u Marulićevim *Dobrim naucima* koji su pisani jednostavnim stilom prilagođenim širem slušateljstvu/čitateljstvu. Kako govori Lučin u svojoj studiji: "Pučka propovijed, naime, ne postiže svoj cilj teorijsko-argumentacijskim, nego pragmatičnim pristupom: u njoj se ne razmatraju vjerske dogme, nego se iznose praktične moralne pouke (...) Umjesto učenom argumentacijom, *Dobri nauci* služe se drugačijim nagovornim sredstvima."⁴⁵

Kada govorimo o Zbirci iz CGrš treba se osvrnuti i na poveznicu s Pseudo-Bernardovim traktatom. U kratkom odlomku inspiriranom Pavlovom poslanicom Galaćanima 5,17–21 (o opasnostima prepuštanja tjelesnim užiticima) ističu se vrline važne u monaškoj zajednici – *patientia*, izbjegavanje tjelesnoga, skladnost među braćom. Osim toga, odlomak podsjeća i na dijelove postila, komentara u kojima se tumače određene riječi (oznaka pojašnjavača *to est*): *trplivim' biti vsagda to e(st) ne lûbiti suetnih' vika*, CGrš 188r. Taj odlomak zapravo "predstavlja prijelaz s učenja o ljubavi na konkretiziranje grijeha koji će se, između ostalog, navoditi u mudrim izrekama."⁴⁶ Poslanica Pavla apostola, novozavjetnoga nositelja mudrosti i prema nekima novoga Salomona u čijim riječima kršćanska učenja postaju mudrosna, a propovijedanje postaje najava riječi Božje (Ef 3,10), tako stupa u izravnu vezu s citatom o Sedam gnusoba iz Mudrih izreka (*Šestera sut ka nenavidit gospodin i sedmero svedokuet duša ego: oči visokie, êzik lažliv, ruke prolivaûće krv nevinnu, i srce va obražuûće*,

⁴⁴ Konkretiziranje uputa u dobar život temelji se na antitezi mudrost-ludost. U srednjovjekovnom poimanju svijeta mudrost je opreka ludosti te kao posljedica neopreznosti i pomanjkanja mudrosti ne predstavlja ništa drugo doli bezboštvo, nepriznavanje Božjeg zakona te se u konačnici pretvara u prijetnju koja čovjeka može udaljiti od spasenja.

⁴⁵ B. LUČIN, 1999, 67.

⁴⁶ A. RADOŠEVIĆ, 2017.

misli lûtie, nogi tekuće na zlo, govorećih laž, svedoka kriva. I togo ki sie meû bratiû nenavist', 188rv). Dodajmo kako je u CPet pojam grijeha/grešnosti bio više intenziviran: *Ako pravadni edva sp(a)set se, a grešnik' kadê êvit' se*, 238v; *A poiti e d(u)ši na pakal' tužno tre nevolno svoe grehi na sebi žalostno nesuci*, 238v. Završetak zbirke u CGrš, koji se razlikuje od onoga u CPet, pokazuje kako kompilatorova posljednja tvrdnja sadrži zrnice poopćavanja u odnosu na prethodno spomenute sentencije. Kompilator je takvim završetkom nastojao poručiti kako on uključuje i ostale nespomenute upute, odnosno kako nije moguće navesti sve primjere mudroga života.

U Zbirci, nešto više u inačici iz CGrš, nalazimo parafraziranja i izostavljanja apelativnih dijelova biblijskih citata (izbacivanje izraza kao što su *a ja vam kažem, nego, velim vama koji slušate*) s namjerom učinkovitijega isticanja njihove ekspresivnosti i gnomičnosti. S jedne se strane izbjegava njihov kontekst, a s druge ih se strane nastoji povezati na stilsko-sintaktičkoj razini. Npr. iz Knjige Sirahove kompilator u CGrš samo uzima sintagmu *vazda razmisli konac'* (Sir 7,36) dok u *Vulgati*⁴⁷ navod glasi: *in omnibus operibus tuis memorare novissima tua et in aeternum non peccabis*. Verzija toga istoga citata u CPet (*A kada ča hoć učiniti učini e mudro i vazda misli niki konac hoće tvoe činenie priti*, 238v) slična je verziji iz *Cvijeta kreposti iz Vinodolskoga zbornika: K'da nêku rêč' učiniti hoć' učini û mudro da v'zda mis'li prêe ki kon(a)c' hoće prieti*, 53d.⁴⁸ U tome se glagoljskom zborniku ova izreka pojavljuje u kapitulu *Ot mudrosti* i to kao dio egzemplu unesena iz *Ištorie rim'ske* u kojemu car (*cêsar*) moli filozofa da ga podučiti mudrosti: *prošu te nauči me nêke mudrosti*.

Dio Zbirke građen je na sintaktičkim paralelizmima, tj. uzastopnom ponavljanju rečeničnih konstrukcija: *Ne imii družbi sa ženu lûkavu da ne izgoriš' ognem' ee, Ne imii družbi sa starišinu mesta na poslišai riči nega, Ne pit vina mnogo da te ne povrati v norost'*, CGrš, 189r. Završetak Zbirke, ujedno i kompilacije, u CGrš obilježen je paralelizmom na sintaktičkoj i na tematskoj razini. Nakon sedam sintaktičkih paralelizama u završnoj se rečenici ostvaruje značenjski paralelizam: *I kako budeš miril tako se i tebi mirilo bude*, CGrš 189r. Oblik ove izreke u CPet (*Ku meru budeπ' meriti tako se tebi budê meriti*) vrlo je sličan izreci iz *Cvijeta kreposti: meru ku budeš mirilь miriti se hoće t(e)bê*, Ljubljanski zbornik, 7v.⁴⁹

⁴⁷ U ovome radu citati iz *Vulgate* i *Septuaginte* citiraju se prema elektroničnom izvoru: <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/about-the-online-bibles>. (2021-8-31)

⁴⁸ Prema A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020, 174.

⁴⁹ Prema A. ZARADIJA KIŠ – M. ŠIMIĆ, 2020, 170.

Usporedba Zbirke sentencija s hrvatskologoljskim brevijarima

S obzirom na to da se Zbirka u velikoj mjeri sastoji od prijevoda i parafraza biblijskih citata, sljedeći je korak bio usporediti citate s čitanjima iz hrvatskologoljskih liturgijskih knjiga.⁵⁰ Naime, upravo je u liturgijskim knjigama sačuvana polovica nekadašnje hrvatskologoljske Biblije na hrvatskokrkvenoslavenskom jeziku.⁵¹ Utvrđeno je kako se dio citata gotovo podudara s onima iz hrvatskologoljskih brevijara u kojima se, iako ne u istom obujmu, čuvaju čitanja iz pojedinih glava mudrosnih knjiga.⁵² Hrvatskologoljski brevijari dijele se na dvije skupine: u prvu ulaze oni s prijevodima bliskim parimejnim tekstovima i grčkim predlošcima, tj. oni iz sjeverne skupine (VO, Vb₁, Vb₂, Vb₃, Pad, MR, Mavr),⁵³ a u drugu oni u kojima su prijevodi redigirani prema latinskim predlošcima (Ber₂, Dab, Mosk, N₁, Vt₅).⁵⁴ Najviše lekcija iz Mudrih izreka sadržavaju Dab, Mosk, N₁, N₂, VO i Vt₅,⁵⁵ u kojima izbor čitanja slijedi lekcije iz staroslavenskih parimejnika.

⁵⁰ S obzirom na to da se većina citata iz Zbirke nalazi u brevijarima, a ne u misalima, to se ovdje nećemo posvetiti misalskim čitanjima mudrosnih knjiga koje imaju sličnosti s parimejnim prijevodom. (J. REINHART, 1986, 80–81)

⁵¹ O izazovnim pitanjima vezanim za postojanje hrvatskologoljske Biblije vidi više u BADURINA STIPČEVIĆ, 2010, 384–386.

⁵² O tome su pisali V. ČERMÁK, 1999, 2001, 2004, 2007; A. ZARADIJA KIŠ, 1997; I. MILIČIĆ, 1999; I. BAKMAZ, 2004; I. HRISTOVA SHOMOVA, 2021; V. BADURINA STIPČEVIĆ, 1994, 1996, 2019. Bakmaz kaže da gotov potpun tekst Propovjednika (1,1–12,14) nalazimo u Dab, N₂, Mosk, Vat₃, a Prop 1,1–11,5 u Vb₂, Vb₃, VO. U istoj skupini brevijara, uključujući i Pad, nalazimo i jednak opseg teksta iz Knjige Mudrosti (1, 1–6, 25) i Knjige Sirahove (1, 1–6, 17). Deuterokanonske knjige, pa tako i Knjiga Mudrosti i Propovjednik prevedene su po uzoru na latinsku *Bibliju*, *Vetus Latina* i Jeronimovu *Vulgatu*. S druge strane, kod Mudrih izreka postoje dvije verzije: starija je "bliska parimejnim tekstovima grčkoga podrijetla, a mlađa verzija prevedena je s latinskoga predloška ili prijevodnim preinakama prilagođena *Vulgati*". (V. BADURINA STIPČEVIĆ, 2019, 158–159)

⁵³ V. ČERMÁK, 2004, 151. O Nahtigalovim istraživanjima Biblije, uključujući i Mudre izreke, vidi BADURINA STIPČEVIĆ, 2019.

⁵⁴ V. ČERMÁK, 2001; J. TANDARIĆ, 1993, 33; prema V. BADURINA STIPČEVIĆ, 2019, 156–157. Drugu skupinu brevijara (B) čine spomenici koji u prvom dijelu Mudrih izreka slijede latinski model, u drugom dijelu prelaze na grčki model ne narušavajući tekstualnu podjelu. Ova skupina pripada većem broju spomenika različite dužine čitanja, od kojih su zanimljivi rukopisi s dugim lekcijama. Specifična podjela pojavljuje se u rukopisu N₂, u kojem postoji prijelaz s jednog neslavenskoga modela na drugi na više mjesta nego u ostalim spomenicima skupine B. U N₂ čitanja iz Izr 1,1–3,35 nastala su prema *Vulgati*, a Izr 4,1–7,8 prema *Septuaginti*. (V. ČERMÁK, 2011, 88)

⁵⁵ Popis se nalazi u V. ČERMÁK, 2001, 9–13.

Naime, upravo citati iz Mudrih izreka⁵⁶ čine znatan dio Zbirke, uz ipak manji udio citata iz Knjige Sirahove i Propovjednika.

Zbirka tako sadržava citate koji se nalaze u većini hrvatskologoljskih brevijara, ali i one zastupljene samo u onima s duljim lekcijama (Dab, Mosk, N₁, N₂, Vt₅, VO). Pri tome je nužno istaknuti kako su upravo na tim mjestima, točnije onima u kojima izbor brevijarskih čitanja slijedi izbor u parimejnicima, citati iz Zbirke i navedenih nekoliko brevijara vrlo slični. Navest ćemo primjer iz Izr 19,17 koji se u gotovo istom obliku pojavljuje u CPet i CGrš te u brevijarima Dab, N₁, N₂, Mosk i Vt₅.⁵⁷ U oba zbornika u citatu je sačuvano više hrvatskokrkenoslavenskih oblika: prezentski nastavak za 3. lice množine (-t/-t') i potvrda uporabe osobne zamjenice *ego* u izricanju posvojnosti.

Milûe niča v zaêm daet gospodeve i podaniû ego vzdast se emu, CGrš 188r
 Miluet niča v zaêm' daet' g(ospode)ve i podaêniû ego dast se emu, CPet 238r
 Miluei niča v' zaêmъ daetъ g(ospode)vê podaniû že ego dastъ emu, Dab 78b
 Milue niča v zaêmъ daetъ g(ospode)vê podaniû že ego dastъ emu, N₂ 195a
 Miluei niča v' zaêmъ daet' g(ospode)vê podaêniû že ego dastъ emu, Vt₅⁵⁸ 176c,
 Mosk 185d
 δανίζει θεῶ ὁ ἐλεῶν πτωχόν, κατὰ δὲ τὸ δόμα αὐτοῦ ἀνταποδώσει αὐτῷ,
 Septuaginta

Drugi navod iz Izr 19,22, sačuvan je u istoj skupini brevijara, no u ovome slučaju citat iz Zbirke podudaran je najviše s citatom iz Vt₅, izuzev izbacivanja zamjenice *ničъ*, dok se od ostalih razlikuje i u zamjenjivanju crkvenoslavenskoga komparativa *luč'si* (N2), *luči* (Mosk, N₁, Dab) starohrvatskim *boli* (CPet, CGrš, Vt₅). Riječ je o navodu nastalu prema *Septuaginti*.

Boli e ubog' veran', nere bogat' lažliv', CGrš 188v
 Boli e ubog veran' nere bogat laživ, CPet 238v
 Luči ubog ničъ vêranъ neže bogat lažъ, Dab 78c
 Luči ubo ničъ vêranъ neže bogatъ lažъ, Mosk 185d
 Luč'si e ničъ vêr(a)нъ neže bogat lažanъ, N₂ 196b
 Boli ubo nič v(ê)r(ъ)нъ neže bog(a)тъ lažъ, Vt₅⁵⁹ 176c

⁵⁶ U prvih devet glava Salomonovih mudrih izreka dominiraju moralne poduke upućene sinu, a od desete do dvadeset i druge glave dominiraju etičke maksime pisane u 3. licu koje opisuju dobar život. (A. WOLTERS, 2020, 125–126, 177)

⁵⁷ V. ČERMÁK, 2001, 25. Govori kako su čitanja Pr 17,25–18,4 i 19,16–25 u Dab, Mosk, N₁, N₂ i Vt₅ paralelna čitanjima iz parimejnika Izr 17,17–18,5 i 19,16–25.

⁵⁸ V. ČERMÁK, 2001, 169.

⁵⁹ V. ČERMÁK, 2001, 169.

Et melior pauper quam vir mendax, Vulgata

καρπὸς ἀνδρὶ ἐλεημοσύνη, κρείσσων δὲ πτωχὸς δίκαιος ἢ πλούσιος ψεύστης,
Septuaginta

U sljedećem primjeru iz Izr 9,12 prva polovica citata iz CPet i CGrš bliska je *Septuaginti* (*sebi i iskrnemu*), no u drugome dijelu parafraza citata bliža je *Vulgati*. Ovo nije jedini primjer da se drugi dio mijenja s ciljem stvaranja retoričke figure, u ovom slučaju antiteze: umjesto *premudar i zao* imamo *mudar i nor/manen*.

Ako mudar' budeš to sebi iskarnim, ako li manen' to sam sebi, CGrš 188r

Ako mudar budeš' to sebi i iskrnemu, ako li nor' to sebe, CPet 238r

Aće mudarъ budeši to s(e)bê i iskr'nemu aće li norъ budeši toli sebê, Dab 77c

Aće li mudarъ b(u)deši toli sebi i is'kr'nima ako li norъ b(u)deši to sebi, Mosk 184d

Aće mudarъ budeši to s(e)bê i iskrnemu aće li norъ budeši toli sebê, N₂ 194b

S(i)ne moi, aće prêmudr' budeši sebê mudr' budeši i iskrъnim' tvoimъ, aće li zъbъ budeši edin počr'peši zъlaê, VO 357d

Aće mudarъ bud(e)ši toli sebê i iskr(ъ)nimъ aće li ne b(u)d(e)ši to sebê, Vt₅, 175d

Υιέ, ἐὰν σοφὸς γένη σεαυτῶ, σοφὸς ἔση καὶ τοῖς πλησίον· ἐὰν δὲ κακὸς ἀποβῆς, μόνος ἀναντλήσεις κακά, Septuaginta

Si sapiens fueris tibimet ipsi eris si inlusor solus portabis malum, Vulgata

Citat iz Izr 12,4 vrlo je sličan navodima iz onih brevijara (Dab, Mosk, N₁, N₂, Vt₅) u kojima je tekst nastao prema parimejnicima i *Septuaginti* donekle izmijenjen. Naime, za razliku od VO te dvaju parimejnika (Zaharijev i F. I. 461) uz subjekt *žena* ne dolazi atribut *vstanъliva* nego *dobra*. Drugi dio izreke iz CPet (*kako črv' drevo gubit' muža*) i ostalih brevijara podudaran je verziji iz Septuaginte (ὡσπερ δὲ ἐν ξύλῳ σκόληξ). Isti oblik toga citata koristi i sveti Jeronim u svojoj epistoli Jovinijanu (28. *Vita mulierum*): *Sicut in ligno vermis, ita perdit virum suum uxor malefica*. U Zbirci su sačuvani hrvatskokrkvенoslavenski prezentski (*pogiblaet', gubit'*) i pridjevski nastavci (*svoego*), no ipak je izostavljena čestica *že* koja se pojavljuje u svim brevijarskim lekcijama.

Žena dobra vinac' muža svoego est a žena huda pogiblaet' hišu muža svoego, CGrš 188v

Žena dobra venac' mužu, a žena zla kako črv' drevo gubit' muža, CPet 238v

Žena dob'ra venacъ mužu zala že êk(o) č'rvъ drevo gubitъ muža, Dab 78b

Žena dobra v(ê)n(a)сь m(u)žu a zla že a ki čr'vь d'rêvo gubitъ m(u)ža, Mosk 185d

Žena dobra vênacь m(u)žu zla že êk(o) čr'vь drêvo gubitъ m(u)ža, N₂ 195b

Žena vstanьliva vênьсь mužju svoemu êkože bo čr'vь drêvo tako žena z'lodêiva gubit muža,⁶⁰ VO 359b

Žena v(ê)n(a)сь m(u)žu zla že kako čr'vь drêvo gubitъ m(u)ža, Vt₅⁶¹, 176bc

Mulier diligens corona viro suo et putredo in ossibus eius quae confusione res dignas gerit, Vulgata

γυνή ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς· ὥσπερ δὲ ἐν ξύλῳ σκώληξ, οὕτως ἀνδρὰ ἀπόλλυσιν γυνή κακοποιός, Septuaginta

Citati iz Izr 6,16–19 gotovo je isti u CGrš, CPet, Vt₅ i Ber₂, a nastao je prema *Vulgati*.⁶² Epitet *b'rzie* uz riječ *noge* nalazi se samo u Ber₂, Mosk, N₁ i Dab. Citati se razlikuju u prijevodu posljednje rečenice lat. *seminat inter fratres discordias*. U Ber₂ i Vt₅ imamo *iže sêetъ meû bratieû svari*, u CGrš *sie meû bratiû nenavist'*, a u CPet *ki čini meû brat'û svadu*. U oba zbornika na mjestu hrvatskokrkvenoslavenske zamjenice *êže* dolazi zamjenica *ka*, a na mjesto *iže* zamjenica *ki*. U CGrš zabilježena su dva hrvatskokrkvenoslavenska prezentska oblika (*svedokuet*, *nenavidit*), a u CPet po jedan prezentski (*svedokuet*) i participski (*gl(agol)ûc(a)go*).

Šestera sut *ka* nenavidit gospodin i sedmero *svedokuet* duša ego: oči visokie, êzik laživ, ruke prolivaûće krv nevinnu, i srce vaobražuûće, misli lûtie, nogi tekuće na zlo, govorećih laž, svedoka kriva . I togo *ki* *sie meû bratiû nenavist'*, CGrš 188rv

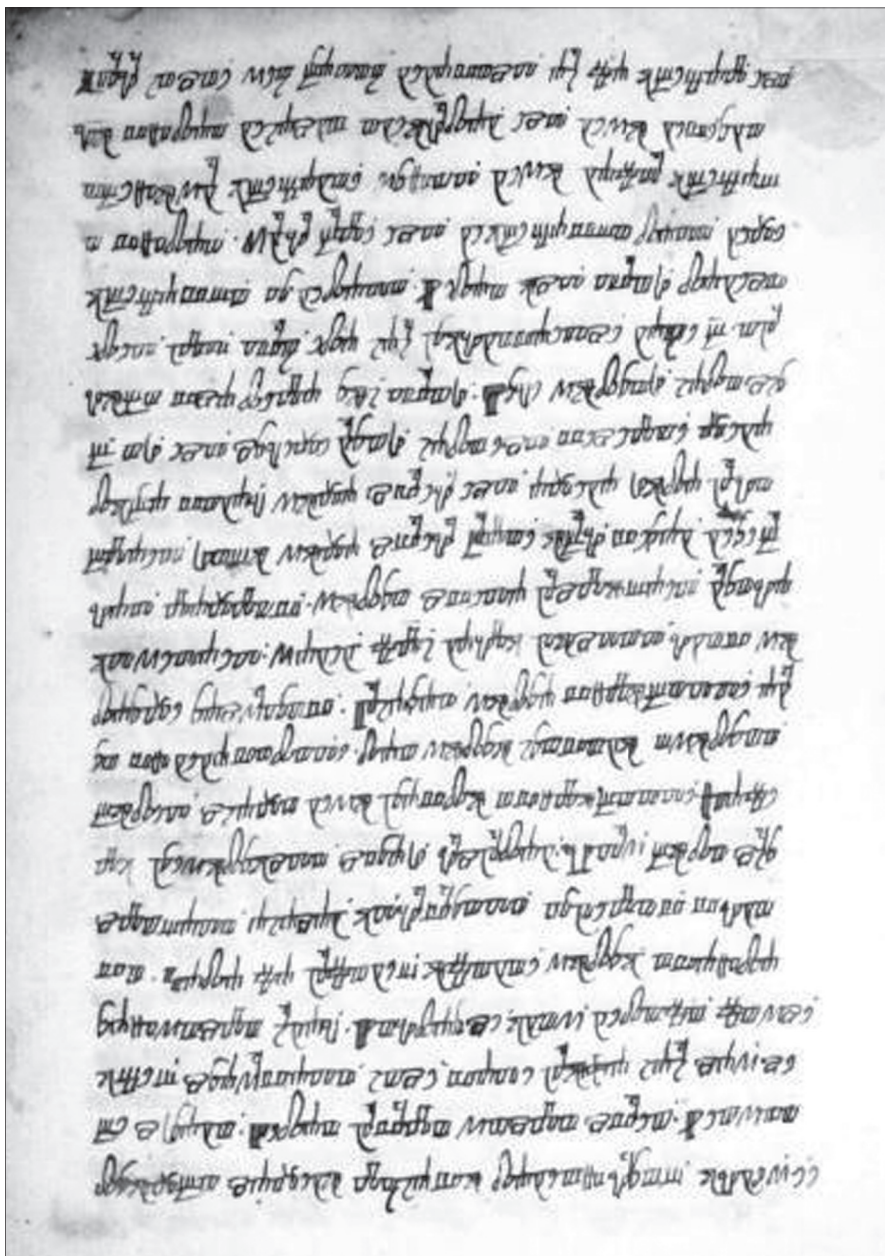
Šestera sut *ka* nenavidi *g(ospod)ь* i sedmo *svedokuet d(u)ša* ego: oči visoce, ezik laživ', ruke prolivaûće krv nevin'nu i srce vaobražuûće misli lûtie, nogi tekuće na zlo, svedoka kriva, *gl(agol)ûc(a)go* lažu i togo *ki* *čini meû brat'û svadu*, CPet 238rv

Šes'tera sut' êže nenaviditъ *g(ospod)ь* i sed'mo s'vedokuetъ *d(u)ša* ego . Oči visokie i êzikъ laživi ruke prolivaûćee k'rvь nepovin'nu sr(ьd)ce v'obražuûće misli lûtie . nogi b'rzie tekućee na zlo s'vedoka k'riva i togo iže sêetъ meû b'ratiû s'vari, Dab 76c, Mosk 183d–184a, Ber₂ 233a

⁶⁰ Prijevod u VO nastao je prema grčkom predlošku. (V. ČERMÁK, 2001, 132)

⁶¹ V. ČERMÁK, 2001, 164.

⁶² Čermák kaže da je prvi dio Izr 1,1–6,35 nastao prema grčkomu u Vt₅, Mosk, N₁, Dab. U ovome citatu iz Izr 4,1–7,8 N₂ slijedi grčku *Septuagintu*, kao i VO, te se zato i razlikuje od onoga iz Zbirke. (V. ČERMÁK, 2001, 40) Sličan prijevod nalazimo i u *Zaharijevu parimejniku* (f. 94v–96r) i F. I. 461. (V. ČERMÁK, 2001, 172)

Sl. 2. Zbirka sentencija u Grškovićeve zborniku
(izvor: arhiv HAZU, sign. VII 32, 188v.)

Šestera sut' êže nenauiditŭ g(ospod)ŭ i sedmo sv(ê)d(o)kuetŭ d(u)ša ego . Oči visokie ezikŭ laživŭ ruke prelačee krv nevin'nu sr(ŭd)ce v'obražaûčee misli lûtie . nogi tekučee na zlo g(lago)lûčihŭ l(a)žu sv(ê)d(o)ka kr(i)va i togo iže sêetŭ mei bratiû stvari, Vt₅⁶³ 175a

Sex sunt quae odit Dominus et septimum detestatur anima eius oculos sublimes linguam mendacem manus effundentes innoxium sanguinem cor machinans cogitationes pessimas pedes veloces ad currendum in malum proferentem mendacia testem fallacem et eum qui seminat inter fratres discordias, Vulgata

Oblik citata Izr 12,15–16 u kojem je promijenjen redosljed riječi povezuju Zbirku s brevijarima N₂, Dab i Vt₅. U istom se citatu pridjev *nori* dvaput pojavljuje jedino u CPet i N2, dok CGrš te Vt₅, Mosk, N₁ i Dab imaju po jednom: *nori* i *manen* te *bezuman* i *nori*. Zanimljivo je da svi brevijari, kao i CGrš i CPet, u prvom dijelu imaju dodatak *nori ga otmetaet / bezumъnъ že otimetŭ*, kojeg nema ni u *Septuaginti* ni *Vulgati* ni parimejniku. Osim toga, citat u Zbirci i drugoj mlađoj skupini brevijara oblikovan je oko dvaju oprečnih odnosa *mudrog* i *norog*, prvo prema savjetu, a drugo prema gnjevu. Takva podudarnost mogla bi upućivati na zaključak da je kompilator zbirke dijelom zagledavao u neki od brevijara mlađe skupine.

Mudri sveta poslušaet, nori ga otmetaet'. Manen čl(ovê)k' naglo pustit' gniv, mudar že rasmotriv, CGrš 188v

Mudar sveta poslušaet nori ga otmetaet. Nori že vnagle ispustit' gnev', mudar že smotrit', CPet 238v

Mudar s'vita poslušaetŭ bezumni že otmečetŭ Nori v'naglê g'nêvŭ isp(o)vêstŭ mudri že smotritŭ, Dab 78c

Mudarŭ svêta poslušaetŭ nori že otmečetŭ. Nori v'naglê g'nêvŭ isp(o)vêstŭ mudri že si smotritŭ, N₂ 195b

Mudar sv(ê)ta poslušaet' bezumna že otmetaet' Nori v'naglê gnêvŭ ispustit' mudar že smotrit', Vt₅⁶⁴ 176c

Poslušaetŭ svêta dobra mudr' bezumъnъ že otimetŭ. Bezumъn' v rŭvŭi d(ŭ)nŭ ispovêdaet' gnêvŭ svoi . taitŭ že svoe dosaždenie mudr', VO⁶⁵ 359b

Poslušaet že savjeta premudrih bezumen v prvin d(a)n ispovêdaet gnjev svoi tait že svoe dosaždenie mudrih, F. I. 461⁶⁶

⁶³ V. ČERMÁK, 2001, 153.

⁶⁴ V. ČERMÁK, 2001, 165.

⁶⁵ V. ČERMÁK, 2001, 132.

⁶⁶ V. ČERMÁK, 2001, 195.

Autem sapiens est audit consilia. Fatuus statim indicat iram suam qui autem dissimulat iniuriam callidus est, Vulgata

ὁδοὶ ἀφρόνων ὀρθαὶ ἐνώπιον αὐτῶν, εἰσακούει δὲ συμβουλίας σοφός. ἄφρων ἀθημερὸν ἐξαγγέλλει ὀργὴν αὐτοῦ, κρύπτει δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀτιμίαν πανοῦργος, Septuaginta

U oba zbornika skraćen je citat iz Izr 9,8–9. Za razliku od VO, Dab, Mosk i Vt₅ koji počinju zapovjednim tonom (*ne ukarai, ne obličai*), početak citata u N₂, CGrš i CPet pisan je onim savjetodavnim (*pokarai*). Ipak, jedino su u CGrš oba savjeta usredotočena na ophođenje prema *mudromu* kojemu se potom suprotstavlja ono prema *noromu*. U kasnijoj kompilaciji kao da se i na rečeničnoj razini nastoji podcrtati mudrost kao uzor ispravnoa života.

Pokarai mudra, vzlubit te, a nori vznenavidit te. Dai mudru krivinu i mudri budet, skaži nemu pravdu i vzlubit te, CGrš 188v

Pokarai nora da te vznenavidit' a pokarai mudra i vzlûbit' te. Dai mudru krivinû i mudrêi budêt' i skaži emu prava i vzlûbit tê, CPet 238v

Ne ukarai norago da ne vznenavidit' te. Açe li mudra ob'ličaeši v'zlûbi te. Dai mudru vinu i mudrei budêt i skaži pravê mudru i v'zlûbit' û, Dab 77c

Ne ukarai norago da ne v'znenavidit açe li mud'ra ob'ličiš vzlûbit' te. Dai mudru krivinu i premudrei b(u)dety i s'kaži praviša mudra i vzlûbit'ê Mosk 184d

Pokarai noriga da ne v'znenavidit' te açe li mudra obličaeši vzlûbit' te. Dai mudru vinu i mudrêi budety i skaži pravaê mudru i vzlûbit'ê, N₂ 194b

Ne obličai bezumnago da ne vznenavidit' te obličai mudrago i vzlûbit' te. Dažd' prêmudru vinu i premudrêi budet' skaži pravъdnu pravъdna i priložit' priemati, VO 357d

Ne ukarai norago da ne vzne(na)vidit-e açe li mudra obličaeši vzlûbi-t-e Dai mudru vinu i mudrêi budety i skaži pravaê mudru i vzlûbit-e, Vt₅⁶⁷ 175d

Noli arguere derisorem ne oderit te argue sapientem et diliget te. da sapienti et addetur ei sapientia doce iustum et festinabit accipere, Vulgata

μη ἔλεγχε κακούς, ἴνα μη μισῶσιν σε· ἔλεγχε σοφόν, καὶ ἀγαπήσει σε. δίδου σοφῶ ἀφορμήν, καὶ σοφώτερος ἔσται· γνώριζε δικαίω, καὶ προσθήσει τοῦ δέχεσθαι, Septuaginta

Citat iz 1Pt 4,18 u CPet, izuzev zamjene hrvatskokrkvenslavenskog veznika *açe* veznikom *ako*, i odabira poimeničnog pridjeva na mjestu subjekta (*pravadni* prema *pr(a)v(a)dn(i)kь*) podudara se s citatom iz Vt₅.

⁶⁷ V. ČERMÁK, 2001, 158.

Ako pravadni edva sp(a)set se, a grešnik' kadê êvit' se, CPet 238v
 Aêe bo prav(a)dnikъ ed'va sp(a)s(e)t' se a grêšnikъ g'dê êvit se, Dab 78b
 Aêe bo pr(a)v(a)dnikъ edva sp(a)s(e)t' se a grêšnikъ kadê êvit se, N₂ 195a
 Aêe prav(a)dnik' edva sp(a)set se nečistivi že i grêšnik kdê êvit se, VO⁶⁸ 359b
 Aêe pr(a)v(a)dn(i)къ ed'va sp(a)set se a grêš'nik kadê êvit se, Vt₅⁶⁹ 176b
 Et si iustus vix salvatur impius et peccator ubi parebit, Vulgata

U sljedećem primjeru iz Prop 7,1 zamjećujemo kako se u mlađoj verziji Zbirke u CGrš i svim glagoljskim brevijarima pojavljuje epitet *prekrasnie*, za razliku od epiteta *mnogocenn'ie* u starijoj verziji iz CPet. U oba se zbornika izbjegava ponavljanje imenice *dan* u drugom dijelu izreke (*dan' semrti nere roistvo* prema *danъ sem'rti danъ roždast'va*) te se ona pojavljuje samo uz riječ *semrt/smrt*. Hrvatskokrkvenoslavenki *neže* zamijenjen je s *nego* i *nere/nerê*.

Bole e(stъ) ime dobro, nego masti prekrasnie i dan' semrti nere roistvo, CGrš 188r
 Bole es(tъ) ime dobro, nego masti mnogocen'nie i dan' smrti nerê roistva, CPet 238r
 Bole e(stъ) ime dob'ro neže mas'ti prek'ras'nie i danъ sem'rti danъ roždast'va, Dab, 81c

Bole es(tъ) ime dobro neže mas'ti prek'rasnie i d(a)нъ roistva Mosk 189a

Bole e(stъ) ime dobro neže masti prekrasnie i d(a)нъ semrti neže d(a)нъ roistva, N₂ 198b

Bole est' ime dobro neže masti prêkrasnie i d(a)нъ sem'rtni d(a)нъ rožd'stva, VO 365b,

Vt5 179b

Melius est nomen bonum quam unguenta pretiosa et dies mortis die nativitatis, Vulgata

Αγαθὸν ὄνομα ὑπὲρ ἔλαιον ἀγαθὸν καὶ ἡμέρα τοῦ θανάτου ὑπὲρ ἡμέραν γενέσεως αὐτοῦ.

Ostatci pojedinih hrvatskokrkvenoslavenkih leksema povremeno se pojavljuju u CPet i CGrš, npr. čestica *že* u drugom dijelu citata iz Prop 7,4. Ipak, u prvome dijelu prilog *ideže* zamijenjen je riječima *kadê* i *kadi*. Osim toga, upravo se navedenim dvama citata iz Propovjednika o tome kako je bolji smrtni dan nego dan rođenja i bolja žalost nego radost uokviruje kraća cjelina sastavljena od navođenja postupaka mrskih Gospodinu.

⁶⁸ Sličan prijevod nalazimo u *Zaharijevu parimejniku* (f. 94v–96r) i u F. I. 461. (V. ČERMÁK, 2001, 172, 193)

⁶⁹ V. ČERMÁK, 2001, 163.

Srce mudrih' kadi skrb' ih' est', srce že norih' kadi est veselie, CGrš 188v
 Srce mudrih' kadê skrb' es(t), srce že norih' kade es(t) veselie, CPet 238v
 Sr'ce mudr'ra ideže s'krb' estъ s'rce že norihъ ideže veselie, Mosk 189a
 Srce mudra ideže skrbъ srce norihъ ideže vesele e(stъ), N₂ 198b
 Cor sapientium ubi tristitia est et cor stultorum ubi laetitia, Vulgata

Primjer iz Prop 5,3–5 u kojem se iznosi vjerska poduka pokazuje kako je na ovome mjestu citat iz CPet (*nerê po obećaniû obeta ne vzdati*) bliži čitanju iz brevijara, točnije N₂ (*neže po obêćaniû obêta ne vzdati*), a da je u CGrš provedeno kraćenje teksta s ciljem snažnijega isticanja antiteze (*neže obećavaši tr ne dati*).

Ako ča obećal' esi g(ospod)u vzdai, ne kasni. I neugodan' est nemu neverni i bezumno obećanie mrzit' nemu načto obećaš i vzdáš. Mnogo bole est ne obećavaši dati neže obećavaši tr ne dati. Ne dai ust tvoih da ne svedet' plt' tvoû eda (om.) kako prognivaet se na û e B(og) i ne pogubi vsa dela ruk tvoih, CGrš 188v

Ako ča obećal esi g(ospod)u vzdai ne kasni. Neugodan bo emu es(tъ) nevêrni i bezumno obećanie da što obećaši vzdai. Mnogo bole es(tъ) ne obećavši dati nerê po obećaniû obeta ne vzdati. Ne dai ust' tvoih' da ne svêdêt plt tvoû ne r(e)ci pred anj(e)lom nest' prosmotreniê eda kako prognevaet se na te B(og)ъ i pogubi vsa dêla ruk' tvoih', CPet 238v

Ače što obećalъ esi b(og)u ne kas'ni v'zdati. Neugodan' bo emu e(stъ) nevêrni i bezumno obećanie. Nač'to lûbo obećaši v'zdai. Mnogo bole e(stъ) ne obećati neže po obêćaniû obêta ne vzdati. Ne dai ust' tvoihъ da ne tvoretъ pltъ tvoû ni r'ci prêd' anj(e)li nêstъ pros'motreniê eda prognêvaet' se na te b(og)ъ i pogubitъ vsa dêla r(u)къ tvoihъ, Dab 80d–81a

Ače što obećalъ esi b(og)u ne kasni m vzdati. Neugodan bo emu e(stъ) nevêrni i bezumno obećanie. Načto lûbo obećaši v'zdai. Mnogo bole e(stъ) ne obećati neže po obêćaniû obêta ne vzdati. Ne dai ust' tvoihъ da ne tvoretъ pltъ tvoû ni r'ci prêd' anj(e)li nêstъ pros'motrenie eda prognêvaet se na te b(og)ъ i pogubitъ vsa dêla rukъ tvoihъ, N₂ 197cd

Si quid vovisti Deo ne moreris reddere displicet enim ei infidelis et stulta promissio sed quodcumque voveris redde multoque melius est non vovere quam post votum promissa non complere ne dederis os tuum ut peccare faciat carnem tuam neque dicas coram angelo non est providentia ne forte iratus Deus super sermone tuo dissipet cuncta opera manuum tuarum, Vulgata

Usporedba Zbirke s hrvatskoglagoljskim brevijarima pokazala je kako su na više mjesta hrvatskokrkvenoslavenski oblici zamijenjeni onim starohrvatskim (*boli* prema *luči*, *luč'ši*; *ako* prema *ače*; *ka* prema *eže*; *ča* prema *što*, izbacivanje

veznika/čestice *bo*). Također je utvrđeno kako između starije i novije verzije Zbirke postoje razlike u uporabi hrvatskokrkvenoslavenskih/starohrvatskih leksema: *nenavist* (CGrš) / *svadu* (CPet); *neže* (CGrš) / *nere* (CPet); *sloves* (CPet) / *riči* (CGrš) i morfoloških oblika: *budeši* (CGrš) / *budeš* (CPet), *veselit* (CGrš) / *veseli* (CPet), *miluēt* (CPet) / *miluē* (CGrš). Količinski, najviše ostataka hrvatskokrkvenoslavenskoga nalazimo u glagolskim oblicima, pogotovo prezentskim nastavcima za 3. l. jednine: *svedokuēt* (CGrš CPet) / *s'vedokuēt* (Dab, Mosk) / *sv(ê)d(o)kuēt* (Vt₃); *poslušāet* (CPet, CGrš) / *poslušāet* (N₂, Dab, VO) / *poslušāet'* (Vt₃); *otmetaet* (CPet, CGrš) / *otmečēt* (N₂, Dab) / *otimet* (VO); *ispustit'* (CGrš) / *pustit'* (CPet); *vzenavidit'* (CGrš, CPet, N₂, Dab, Vt₃); *budet* (CGrš) / *budēt'* (CPet) / *budet* (N₂, Vt₃) / *budēt* (Dab); *sp(a)set* (CPet) / *sp(a)s(e)t'* (N₂, Dab) / *sp(a)set* (Vt₃, VO, Mosk); *vzlubit* (CGrš) / *vzlūbit'* (CPet, N₂, Dab, Vt₃, Mosk); *êvit* (CPet) / *êvit* (N₂, Vt₃, Dab, VO, Mosk).

Dok je u nekim izrekama čestica *že* izbačena iz citata (npr. *Sin'mudar' veselit' oca, a sin'manen' pečal' materi svoei*, CGrš; *Sin'mudar veseli o(t)ca, a sin nor' pečali mat(e)r svoū*, CPet prema *S(i)n̄ mudar veselit̄ o(t)ca s(i)n̄ že bez'uman pečalb e(st) materi svoei* N₂ 194b; *S(i)n̄ mud(a)r̄ veselit̄ o(t)ca s(i)n̄ že bezum̄n' pečalb materē svoei* VO 358a; *Sin̄ mudr̄ vesel(i)t̄ o(t)ca s(i)n̄ že bezum̄(̄)n̄ pečalb m(a)t(e)rē svoei*, Vt₃ 175d), na nekim mjestima se ona čuva: *srce že norih'* (CGrš, CPet) prema *s'rce že norih̄* (Mosk). U CGrš nešto je više ikaviziranih oblika: korijenskih (*gniv, vinac, riči, starišinu, ditičem*), ali i gramatičkih (*kadi*). No, unatoč višekratnom zamjenjivanju hrvatskokrkvenoslavenskih leksema onim hrvatskim, sličnost citata iz Zbirke s onima iz glagoljskih brevijara nipošto nije zanemariva. Uz to što je utvrđeno postojanje istih hrvatskokrkvenoslavenskih oblika, u ovome je kontekstu bitno još jednom istaknuti veliku podudarnost između citata u Zbirci i citata u brevijarima u kojima su sačuvane dulje lekcije mudrosnih knjiga. S obzirom na to da je srednjovjekovna kultura bila uvelike pamćenjska možemo pretpostaviti kako je neke izreke kompilator/pisar prenosio prema sjećanju.⁷⁰ Drugim riječima, Zbirka moralnih sentencija vjerojatno je dijelom, neovisno o tome je li riječ o izravnom prepisivanju ili pamćenju nekad pročitanaoga teksta, nastala prema brevijarskim lekcijama. Dakako, ostaje mogućnost da su brevijarske lekcije i Zbirka imale isti, nama danas nepoznati, izvor kada je riječ o citatima iz mudrosnih knjiga.

Zaključak

U kontekstu hrvatskoglagojske književnosti Zbirka sentencija predstavlja najsažetiju vrstu refleksivne poučne proze. Unatoč svojoj relativnoj kratkoći, te

⁷⁰ Vidi M.-A. DÜRRIGL, 2019, 674.

izostanku duljih objašnjenja i tumačenja koja nalazimo u drugim refleksivnim tekstovima, u njoj se ocrtavaju vrijedni savjeti u ispravan mudar život, od kojih su neki vjerojatno inspirirani čitanjem glagoljaške lektire. Pojedine sličnosti citata iz mudrosnih knjiga s nekim hrvatskoglagojskim brevijarima (ponajviše s N_2 i Vt_3), a pogotovo one koje ne nalazimo u grčkim i latinskim izvorima, osnažuju pretpostavku o mogućem zagledanju u liturgijske knjige (ili možda pamćenju dijela njihova sadržaja) tijekom prepisivanja teksta. Neke grafičke osobitosti iz starijega *Petrisova zbornika* daju naslutiti kako je *Zbirka* nastala iz opsežnijeg florilegija iz kojega je glagoljaš kompilirao tekst. Također, redosljed pojavljivanja citata i parafraza, pokazuje kako nije riječ o nepovezanu nizanju citata, nego da se u kratkom tekstu može pronaći više manjih cjelina, od kojih se neke izdvajaju i na stilsko-sintaktičkoj razini (povezivanjem citata sintaktičkim paralelizmima ili anaforama).

Zbirka je najkraći dosad poznati tekst hrvatskoglagojske refleksivne proze, ujedno još jedna potvrda *mouvancea* u glagoljskim zbornicima tijekom kojega se pojedini tekst ujedinjuje s drugim poprimajući svojevrsnu novu funkciju.

Literatura

I. Izvori

- Ber₂ – *Drugi beramski brevijar*, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163.
- CGrš – *Grškovićeve zbornik*, 16. st., Arhiv HAZU, sign. VII 32.
- CPet – *Petrisov zbornik*, 1468., NSK, sign. 4001.
- Dab – *Dabarski brevijar*, 1486., Arhiv HAZU, sign. III c 21.
- Mavr – *Mavrov brevijar*, 1460., NSK, sign. 7822.
- Mosk – *Moskovski brevijar*, oko 1442.–1443., Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, *Zbirka Sevastyanov*, sign. Fond 270, 51.
- N₁ – *Prvi novljanski brevijar*, 1459., Novi Vinodolski, Župni ured.
- N₂ – *Drugi novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
- Pad – *Padovanski brevijar*, sredina 14. st., Padova, Biblioteca Universitaria Bologna, sign. 2282.
- Vb₁ – *Prvi vrbnički brevijar*, 13./14. st., Vrbnik, Župni ured.
- Vb₂ – *Drugi vrbnički brevijar*, 14. st., Vrbnik, Župni ured.
- Vb₃ – *Treći vrbnički brevijar*, 15. st., Vrbnik, Župni ured.
- VO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 3.
- Vt₅ – *Peti vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 5.

II. Knjige i članci

- Ivan BAKMAZ, Biblijska čitanja u hrvatskoglagoljskim brevijarima, u: Marija-Ana DÜRRIGL – Milan MIHALJEVIĆ – Franjo VELČIĆ (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskoga instituta* (2. – 6. listopada 2002.), Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 2004, 139–148.
- Vaclav ČERMÁK, Proverbia v charvátskohlaholských breviářích a jejichne slovanské předlohy, *Slavia*, 68, 1999, 251–258.
- Vaclav ČERMÁK, Starozákonní mudroslovné knihy v charvátskohlaholských breviářích (Textologická analýza Proverbií), Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav slavistických a východoevropských studií, 2001.
- Vaclav ČERMÁK, Historický přehled zkoumán ístarozákonních perikop charvátskohlaholských breviářů, u: Marija-Ana DÜRRIGL – Milan MIHALJEVIĆ – Franjo VELČIĆ (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskoga instituta* (2. – 6. listopada 2002.), Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 2004, 149–155.
- Vaclav ČERMÁK, K nekotorym osobenost'am členenija slav'anskogo perevoda Knigi Pritč v rukopisi F. I. 461, *Kirilo-Metodievski studii*, 17, 2007, 827–831.
- Gilbert DAHAN, The Sapiental Books in the Latin Middle Ages, u: Samuel L. ADAMS – Matthew J. GOFF (ur.), *The Wiley Blackwell Companion to Wisdom Literature*, Hoboken, NJ Wiley Blackwell, 2020, 429–446.
- Marija-Ana DÜRRIGL, O čitanju, pisanju i kompiliranju u hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju, *Slovo*, 60, Zagreb, 2010, 219–234.
- Marija-Ana DÜRRIGL, Razgovor duše i misli – između prenja, propovjednosti i meditacije, *Slovo*, 61, Zagreb, 2011, 40–63.
- Marija-Ana DÜRRIGL, Motiv posta i molitve u hrvatskoglagoljskim tekstovima 15. i 16. stoljeća, *Diacovensia*, 27/4, Đakovo, 2019, 671–687.
- Dunja FALIŠEVAC, Hrvatska srednjovjekovna proza. Književnopovijesne i poetičke osobine, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.
- Gabriel FORD, Framing, Parataxis, and the Poetics of Exemplarity in Petrus Alfonsi's *Disciplina Clericalis*, *Medieval Encounters*, 21, 2015, 26–49.
- Dolores GRMAČA, Književnopovijesna dimenzija Libra, u: Mateo ŽAGAR (prir.), *Libro od mnogijeh razloga. Latinički prijepis s komentarima*, Matica hrvatska, Zagreb, 2020, 36–60.
- Richard L. HARRIS, Some Paroemiological Approaches to Studies in North Germanic Medieval Literatures and Cultures, u: Michael CICHON – Yin LIU (ur.), *Proverbia Septentrionalia. Essays on Proverbs in Medieval Scandinavian and English Literature*, 2019, 9–21.
- Richard HAZELTON, The Christianization of "Cato": The Disticha Catonis In the Light of Late Mediaeval Commentaries, *Mediaeval studies*, 19, 1957, 157–173.

- Eduard HERCIGONJA, *Povijest hrvatske književnosti: srednjovjekovna književnost*, knj. 2, Liber-Mladost, Zagreb, 1975.
- Hrvatska srednjovjekovna proza*, knj. 2, Apokrifi, vizije, prenja, Marijini mirakuli, Stoljeća hrvatske književnosti, sv. 116, Priredila i transkribirala Marija-Ana DÜRRIGL, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.
- Antonija ZARADIJA KIŠ, *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*, Matica hrvatska i Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1997.
- Antonija ZARADIJA KIŠ, Mudrosne knjige hrvatskoga srednjovjekovlja, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1997, 629–635.
- Antonija ZARADIJA KIŠ – Marinka ŠIMIĆ, *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku. Sudija – transliteracija – faksimil*, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut, Zagreb, 2020.
- Pavao KNEZOVIĆ, Rimski pisci u Cvitu, u: Pavao KNEZOVIĆ – Marinko ŠIŠAK – Milivoj ZENIĆ (ur.), *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik, Hrvatski studiji, Šibenik – Zagreb, 2001, 17–52.
- Bratislav LUČIN, Kojoj književnosti pripadaju Dobri nauci?, *Colloquia Maruliana*, 8, Split, 1999, 65–80.
- Marko MARULIĆ, *Pisni razlike*, priredio i popratio bilješkama Josip Vončina, rječnik sastavio Milan Moguš, Split, 1993 (Sabrana djela Marka Marulića, Knjiga druga).
- Franjo MAXINER, Prievodi t. z. "Disiticha moralia Catonis" u hrvatskoj literaturi, *RAD JAZU*, 74, Zagreb, 1885, 79–134.
- Irena MILIČIĆ, Starozavjetna knjiga mudrosti u hrvatskoglagoljskim brevijarima, *Slovo*, 47–49, Zagreb, 1999, 57–112.
- Andrea RADOŠEVIĆ, Vele lipo i korisno kompiliranje – Liber de modo bene vivendi ad sororem u Grškovićeve zborniku iz 16. stoljeća, *Croatica*, 61, Zagreb, 2017, 43–72.
- Andrea RADOŠEVIĆ – Marija-Ana DÜRRIGL, Glagoljska čitateljska zajednica na primjeru *Drugoga beramskoga brevijara*, *Slovo*, 70, Zagreb, 2020, 191–216.
- Johannes REINHART, The Sapiental Collection in the Croatian Glagolitic Missal, *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies. Jewish Languages, other languages*, 1985, 77–84.
- Johannes REINHART, Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu (*Grškovićeve zbornik*, HAZU VII 32), *Slovo*, 60, Zagreb, 2010, 669–686.
- Johannes REINHART, *Nauk sinu Vičerdovu* u hrvatskoglagoljskoj književnosti, *Slovo*, 62, Zagreb, 2012, 211–232.
- Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, Tobija, Judita i Estera u hrvatskoglagoljskim brevijarima, *Književna smotra*, 92–94, Zagreb, 1994, 209–212.
- Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, Later Croato-Glagolitic Biblical Translations, *Journal of Croatian studies*, 36–37, 1996, 53–62.

- Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, Hrvatskoglagoljska Biblija, u: Marijan VUGDELIJA (ur.), *Biblija – knjiga Mediterana par excellence* (Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 24. do 26. rujna 2007. u Splitu), Književni krug, Split, 2010, 383 – 398.
- Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, Priča o premudrom Akiru u hrvatskoglagoljskom *Petrisovu zborniku* (1468), u: V. BADURINA STIPČEVIĆ – SANDRA POŽAR – FRANJO VELČIĆ (ur.), *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, Staroslavenski institut, Zagreb, 2015, 379–398.
- Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, Nahtigalovatekstološka istraživanja hrvatskoglagoljskih biblijskih knjiga, u: Petra STANKOWSKA – Aleksandra DERGANČIĆ – Alenka ŠIVIC-DULAR (ur.), *Rajko Nahtigal in 100 let slavistike na Univerzi v Ljubljani*, Slavica Slovenica, Ljubljana, 2019, 153–161.
- Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, knj. 51, JAZU, Zagreb, 1960.
- Искра ХРИСТОВА-ШИОМОВА, Притчи Соломонови във Втория берамски бревиар, *Slovo*, 71, Zagreb, 2021, 17–56.
- Barry TAYLOR, Medieval Proverb Collections: The West European Tradition, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 55, 1992, 19–35.
- Al WOLTERS, *Proverbs. A Commentary based on Paroimiai in Codex Vaticanus*, Leiden – Boston Brill, 2020.

III. Internetski izvori

VULGATA, SEPTUAGINTA, URL: <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/about-the-online-bibles/> (2021-8-31)

A COLLECTION OF MAXIMS FROM *PETRIS'S* AND *GRŠKOVIĆ'S MISCELLANIES* IN THE CONTEXT OF CROATIAN GLAGOLITIC REFLECTIVE PROSE

Summary

A short collection of maxims from two Croatian Glagolitic miscellanies is analysed in the paper: *Petris's* and *Gršković's*. The collection consists mostly of quotations and paraphrases of biblical books of wisdom (Proverbs, Ecclesiastes, Book of Sirach). With the comparison of two transcripts of the Collection from the mentioned collections with Croatian Glagolitic breviaries, the similarities and differences in the approach to biblical quotations are determined. The confirmation of a free relationship towards the transcribed text can be found in several examples, especially in the compilation from the 16th century. The similarities between the quotations in the Collection and some breviaries, and which we find neither in the *Septuagint*, nor in the *Vulgate*, nor in the *Prophetologions*, point to the possibility of the use of Glagolitic breviaries during the transcribing of the Collection. The paper contributes to the knowledge of Croatian mediaeval reflective prose.

Keywords: mediaeval reflective prose, books of wisdom, collection of maxims, *Petris's Miscellany*, *Gršković's Miscellany*